

Розділ 6. Екологічні та гуманітарні наслідки Чорнобильської катастрофи.

*Олександр Степаненко (ЕГО “Зелений Світ”)
Андрій Мартинюк (ММГО “Екоклуб”)*

У 2006 році виповнилися 20-і роковини катастрофи на Чорнобильській АЕС. Її називають однією з найбільших трагедій українського народу у ХХ столітті, порівнюючи з терором часів громадянської війни та сталінізму, Голодомором, двома Світовими війнами та афганською війною. В той же час не можна не помічати її відмінностей з будь-якою іншою трагічною подією. Як витоки, так і наслідки Чорнобильської катастрофи складні та багатоаспектні. Їхній спектр зачіпає всі сторони людського буття. Небезпека Чорнобилію невідчутна, її прояви та ризики практично не мають меж, вони тривають і триватимуть. У цьому сенсі британський літератор, автор книжки “Важка вода: вірші для Чорнобиля” Маріо Петруччі зауважує, що “Чорнобиль запровадив поняття катастрофи майбутнього”.

На думку авторів цього тексту, попри досить великий потік різнопланової інформації, що стосується Чорнобильської катастрофи, сама вона по наш час залишається значною мірою неосмисленим явищем. Як нам здається, і суспільство, і владні кола в Україні та за її межами все ще не зробили для себе визначальних висновків стосовно того, що і чому відбулося 26 квітня 1986 року на ЧАЕС, як ці події вплинули на життя сучасного покоління, долю тодішнього СРСР, і як вони впливатимуть на право майбутніх поколінь жити у відповідальному, безпечному та справді гармонійному суспільстві. Саме висновків, які спонукали б до змін у діях влади та у суспільній поведінці досі не зроблено - незважаючи на увесь пережитий драматичний досвід, доволі велику кількість знакових публікацій, наукових праць та розслідувань, присвячених темі Чорнобилію.

Сьогодні можна вважати загальноновизнаним твердження, що Чорнобильська катастрофа – це багатоаспектне, складне та довготривале явище, що вимагає та вимагатиме у майбутньому постійної довготермінової державної, наукової, громадської уваги, сталих стратегічних підходів та активного суспільного діалогу. Як у будь-якої події такого масштабу, у Чорнобильській катастрофи немає єдиної причини. Катастрофа стала можливою в результаті цілої низки помилок і прорахунків – політичних, управлінських і технічних. Щонайперше, було недооцінено небезпеку ядерної енергетики. Це призвело до прийняття рішень про масове будівництво атомних електростанцій у густонаселених регіонах. Тепер ми знаємо, що при проектуванні реакторів чорнобильського типу було допущено багато прорахунків. Нарешті, “людський фактор”: співробітники станції порушили інструкції, що і привело до трагічних наслідків. Крім того, несвоєчасне оповіщення людей про аварію та нехтування профілактичними заходами призвели до значного збільшення числа потерпілих.

Багатьма авторами відзначається незаперечний вплив Чорнобильської катастрофи на перебіг суспільно-політичних процесів у тодішньому Радянському Союзі. Вибух Чорнобилію був, у значній мірі, логічним наслідком бездумної гонитви за фатаморганою світового ідеологічного, військового та технократичного панування, у процесі якого людина та природа виступали лише у якості необмеженого ресурсу, а ядерні технології – засобом швидкої перемоги.

Катастрофа, що розгорталася в обстановці злочинного засекречування, а згодом безпосередньо торкнулася мільйонів людей, спричинила тривалу соціально-психологічну напругу в суспільстві та пробудила могутній громадянський потяг до свободи інформації та слова. Ця,

повноцінна свобода слова відрізнялася від дарованої та дозованої з кремлівських кабінетів ерзац-гласності. Від свободи слова був лише крок до мотивованої громадянської активності та початків стихійної демократизації чи не усіх форм суспільного життя. Тут варто пригадати, що першими громадськими організаціями, які виникли у постчорнобильській Україні, були саме природоохоронні (УЕА “Зелений Світ”), а вже за ними гуманітарні та культурологічні (“Меморіал” та Товариство української мови) і що чи не найбільш актуальною проблемою у їхній діяльності були наслідки Чорнобильської катастрофи.

Попри справді колосальні адміністративні, технологічні, фінансові та людські ресурси, що було кинуте тодішньою супердержавою на подолання катастрофи, осмисленого, раціонального та системного використання їх так і не було налагоджено. Відтак суттєво мінімізувати масштаби Чорнобильського лиха протягом декількох років не вдалося. Для багатьох тоді стала очевидною істина, що Чорнобильська катастрофа однаковою мірою могла відбутися, і набути настільки трагічних наслідків лише у дуже закритому, непоінформованому, жорстко зарегульованому у своїх діях, а відтак у неефективному, неприродному, приреченому на розпад суспільстві.

Але неправильно було б вважати Чорнобильську катастрофу окремим українським, або ж радянським випадком. Чорнобильський вибух викинув на поверхню масу невіршених проблем світової ядерної галузі.

Чорнобиль має ще більш масштабний, справді цивілізаційний вимір. Катастрофа ще гостріше окреслила протиріччя, закладені у технократичній моделі розвитку, з властивими їй вульгарно-матеріалістичними поглядами на прогрес, благополуччя, розвиток, сенс існування, з штучним дистанціюванням людства від природних коренів, з усіма диспропорціями в площині людських можливостей та відповідальності, з різким дисбалансом між усвідомленням духовних та матеріальних цінностей.

Чорнобильська катастрофа ще гостріше окреслила протиріччя між правом людини на життя та безпеку та стихією вседозволеності в ім'я ідеологічної примари, технологічної могутності, максимального прибутку. Чорнобиль нібито перевів нас у нову історію, у якій відбувся злам усталених понять: “прогрес” і “занепад”, “далеко” і “близько”, “могутність” і “безсилля”... Він також поставив під сумнів традиційні моделі виробництва та споживання, існуючу систему вартостей та світобачення, врешті-решт – цивілізаційний шлях людства.

Час, здавалося б, віддаляє нас від цієї катастрофи, віддаленість – убезпечує. Але все ще недостатньо усвідомлений парадокс Чорнобиля у тім, що це віддалення примарне. І сьогодні не менш актуальним, аніж у 1986 році є запитання: “Як нам жити після Чорнобилю?”

Масштаби радіоактивного забруднення

Внаслідок вибуху, пожежі та розкриття 4-го реактора Чорнобильської АЕС стався безпрецедентний викид радіоактивних ізотопів у довкілля. За масштабами та наслідками для живої природи він перевершував усі аварії на атомних об'єктах, що сталися до та після 1986 року: вибух із забрудненням території та численними жертвами (комбінат “Маяк” у Челябінській області СРСР, 1957 рік), пожежа на реакторі АЕС “Віндскейл” (Велика Британія, 1957 рік), розплавлення активної зони реактора АЕС “Три Майл Айленд” (США, 1979 рік).

Чорнобильська хмара залишила радіоактивний слід на значній частині північної півкулі. Радіоактивні викиди продовжувалися з різною інтенсивністю до сорокового дня після аварії. Якщо дійсно було викинуто тільки 3% палива (близько 5 т), світові загрожує забруднення

приблизно двадцятьма кілограмами плутонію. Цієї кількості досить для практично вічного і небезпечного забруднення 20 тис. км² території. Якщо ж було викинуто 40% палива, то небезпечно забрудненої території може виявитися в 10-13 разів більше. Знати, скільки палива викинуто у довкілля і скільки залишилося, важливо для визначення ступеня небезпеки та заходів для її зменшення.

Наслідки Чорнобиля сягають планетарних масштабів у просторі та вічності - у часі. Вони справді глобальні, тому що радіоактивні речовини зі зруйнованого реактора були рознесені по усій планеті. Як би не різнилися оцінки чорнобильського викиду радіоактивності, загальна його величина була в сотні разів більше потужності ядерних бомб, скинутих у 1945 році на Хіросіму та Нагасакі. Наслідки Чорнобиля вічні, тому що генетичні зміни, викликані опроміненням, можуть передаватися з покоління в покоління. Нарешті, термін життя деяких з радіонуклідів, що потрапили у довкілля при катастрофі, становить від кількох десятків до кількох тисяч років. Наприклад, період напіврозпаду плутонію становить 24 тисячі років, цезію-137 та стронцію-90 – близько 30 років.

Більша частина території Білорусі, 7 % - України та землі 19 областей Росії забруднені радіонуклідами. Загальна кількість потерпілих в Білорусі, Україні та Російській Федерації наближується до 9 мільйонів. Як відомо, внаслідок викиду радіоактивних матеріалів із реактора четвертого блока ЧАЕС забруднено понад 50 тис. кв. км. території України. Розмір території, на якій навіть через 20 років після катастрофи спостерігається помітно підвищений рівень радіаційного забруднення (вище 1 Ки/ км²), складає в Білорусі, Україні та Росії більше 70 тис. км².

Великим та постійним джерелом надходження радіонуклідів у суміжні території є зона відчуження, з якої в 1986 році проведено евакуацію населення. Територія цієї зони становить нині 2598 кв. км.

За оцінками Державного комітету ядерного регулювання України загальний обсяг радіоактивних відходів РАВ у зоні відчуження (без об'єкта "Укриття" та відходів зняття з експлуатації ЧАЕС) – близько 2,8 млн. м³. Радіоактивні відходи містяться в пунктах захоронення "Буряківка", "Підлісний", "III черга ЧАЕС" та у більш ніж восьмистах т.зв. "пунктах тимчасової локалізації РАВ".

Велика кількість радіоактивних речовин зосереджена на об'єкті "Укриття" – зруйнованому четвертому енергоблоці ЧАЕС, на якому виконані першочергові заходи для зменшення наслідків аварії. За сучасними оцінками МНС України, в об'єкті знаходиться близько 200 тон опроміненого і свіжого ядерного палива, змішаного з іншими матеріалами. Загальна активність довго-існуючих радіонуклідів становить близько 740×10^{15} бекерелів. Об'єкт "Укриття" виконує свої захисні функції протягом дев'ятнадцяти років і його стабільність, за оцінками Держкомітету ядерного регулювання від 2005 року, в подальшому не може бути гарантована: "особливістю об'єкта "Укриття" є його потенційна небезпека, значно більша, ніж це дозволяють норми та правила, що існують для об'єктів, які містять ядерні та радіоактивні матеріали. Джерелами радіологічної небезпеки є радіоактивно забруднена вода, паливовмісні матеріали всередині об'єкта, радіоактивно забруднені ґрунти, стан будівельних конструкцій. З точки зору радіаційної безпеки, він фактично є відкритим джерелом іонізуючого випромінювання, який за своїми радіологічними характеристиками не має аналогів у світі і може вважатися тимчасовим бар'єром для захисту персоналу, населення та довкілля від потенційних небезпек.

Існує нагальна необхідність у якнайшвидшому перетворенні цього об'єкта на екологічно безпечну систему. За висновками українських вчених, про які було згадано у виступі на Парламентських слуханнях 26.04.2006 академіком НАНУ І. Юхновським, небезпека Чорнобильської АЕС сьогодні є не меншою, ніж на момент вибуху. Однією з головних проблем Чорнобиля є реакція на поведінку паливовмісних мас, що перебували всередині четвертого енергоблоку 20 років тому у склоподібному стані. Сьогодні під впливом випромінювання і

взаємодії з водою вони розпадаються із дедалі зростаючою швидкістю та непередбачуваними наслідками при виході у водне та повітряне середовище.

При активізації промивного режиму в Київському водосховищі існує реальна небезпека виносу радіонуклідів у русло Дніпра (за приблизними оцінками у водосховищі акумульовано 90 млн. кубометрів радіоактивного мулу). Потребують захисту від затоплення і змиву радіонуклідів у водні об'єкти найбільш забруднені території в басейні р. Прип'яті.

Офіційно визнано радіоактивно забрудненими внаслідок Чорнобильської катастрофи 2294 населені пункти України, розташовані на території 77 районів 12 областей. У офіційно визнаних зонах радіоактивного забруднення сьогодні продовжують жити понад 2,3 млн. громадян, майже 500 тис. з яких – діти. За винятком перших трьох років після аварії на Чорнобильській АЕС, протягом тривалого часу основним дозоутворюючим радіонуклідом є, і в найближчі роки залишатиметься, цезій-137, який формує понад 90% дози додаткового опромінення населення, яке проживає на забруднених територіях. Всього забруднено 441 тис. км², з них зі щільністю забруднення:

- 4-10кБк/м² – 240 тис.км²
- 10-20кБк/м² – 120 тис.км²
- 20-40 кБк/м² – 43 тис.км²
- 40-100 кБк/м² – 29 тис.км²
- 100-185 кБк/м² – 4,3 тис.км²
- 185-555 кБк/м² – 3,6 тис.км²
- 555-1480 кБк/м² – 0,73 тис.км²
- >1480 кБк/м² – 0,56 тис.км²

У зв'язку із споживанням місцевих продуктів, для більшості населення, яке проживає на забруднених територіях українського Полісся, до 90% додаткової дози створено більш небезпечним внутрішнім опроміненням внаслідок вибіркового накопичення радіонуклідів у тканинах людського організму та зумовленим ними довготривалим опроміненням альфа- та бета-частинками. Статистика медичних установ України, у яких є можливість вимірювання активності внутрішнього опромінення, свідчить про те, що досі у організмах більшості мешканців забруднених територій, у тому числі дітей, продовжують визначатись високі рівні активності радіоактивних елементів: цезію-137 та стронцію-90. Накопичення радіонуклідів у організмі мешканців забруднених територій пов'язано з їхнім постійним надходженням з харчовими продуктами: молоком, картоплею, лісовими ягодами та грибами, м'ясом качок та гусей тощо.

На вищезгаданих Парламентських слуханнях академіком Б. Прістером було оприлюднено сучасну статистику Української академії аграрних наук, згідно якої через 20 років після первинного чорнобильського забруднення у 265 населених пунктах України зафіксовано значне перевищення державного санітарного нормативу забруднення молока за вмістом цезію-137. Причому у п'ятнадцяти населених пунктах все ще фіксуються рівні забруднення молока близько 600-900 бекерелів на літр (дев'ятикратне перевищення норм!), ще в 45 населених пунктах – рівні 200-500 бекерелів на літр, у 200 населених пунктах – перевищення державного санітарного нормативу за цезієм. Максимальні рівні забруднення продуктів харчування, які формують найбільшу дозу додаткового опромінення, перевищують показники державних санітарних нормативів у два-три, а іноді й більше разів. Це перевищення спостерігається передусім у тих господарствах, де для випасу тварин та заготівлі сіна використовують непридатні для цього за радіологічними показниками сінокоси та пасовища.

Діти найбільш забруднених сіл Полісся, які досі споживають забруднені місцеві продукти харчування, за таких умов отримують індивідуальні дози опромінення порядку 5-6 мілізіверт. Для порівняння, максимум дози опромінення для професіоналів АЕС становить в Україні 20 мілізіверт,

реально індивідуальні дози у цій галузі є значно нижчими, а кожне перевищення дози розслідується спеціально уповноваженими органами.

Ліси, луки та пасовища, особливо у Поліському регіоні, де значення коефіцієнтів переходу радіонуклідів з ґрунту в рослинність значно вищі порівняно з орними землями та ґрунтами інших регіонів, є найбільш небезпечними з точки зору радіологічних показників територіями, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Внаслідок геохімічних особливостей територій, що зазнали радіоактивного забруднення, у більшості осіб, які тут проживають, вміст важливих для організму людини мікроелементів (йоду, селену, кобальту, фтору тощо) недостатній, тому самообмеження у споживанні деяких видів продуктів (наприклад, молока, ягід) сприяло значному зменшенню фізіологічних норм надходження до організму людини вітамінів і мікроелементів.

Оцінки ризиків радіоактивного опромінення мають багато невизначеностей. Найголовніша з них полягає в тому, що нез'ясованими залишаються наслідки малих доз. За існуючою теорією, залежність між дозою та її шкідливим впливом – лінійна, безпорогова. Інакше кажучи, безпечної рівня радіаційного опромінення немає. Однак цей ризик при малих дозах може бути надлінійним, призводячи до відносно вищих ризиків, або сублінійним, приводячи до відносно менших ризиків. Ще одне важливе джерело невизначеності полягає в оцінках доз внутрішньої радіації, тобто дії на організм тих радіонуклідів, які потрапляють всередину з їжею та повітрям.

На жаль, у останні роки перестала бути пріоритетною для багатьох наукових та навчальних установ тема моніторингу стану довкілля та здоров'я населення у контексті Чорнобильської катастрофи. Приміром, адміністрація Тернопільського медичного університету проігнорувала депутатський запит від 02.06.2006, підтриманий сесією Тернопільської обласної ради п'ятого скликання, яким пропонувалося Університетові спільно з Управлінням охорони здоров'я Тернопільської ОДА протягом 2006 року розробити та оприлюднити інформацію щодо стану здоров'я населення Тернопільської області, що постраждало внаслідок Чорнобильської катастрофи та щодо плану заходів, спрямованих на мінімізацію медичних наслідків Чорнобильської катастрофи.

Стан здоров'я постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи

Верховна Рада України у Законі України "Про Загальнодержавну програму подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006-2010 роки" подала деяку статистичну інформацію щодо сучасних медичних наслідків радіоактивного забруднення територій України.

Станом на 1 січня 2006 року в Україні проживало 2 646 106 постраждалих. Серед них до категорії 1 належать 105 251 особа; до категорії 2 – 276 072; до категорії 3 – 537 504; до категорії 4 – 1 081 469; до категорії Г – 2780; діти – 643 030 осіб, у тому числі 4520 – діти-сироти і 2869 – діти-інваліди. На територіях, що зазнали радіоактивного забруднення, проживає 2 054 685 постраждалих, у тому числі 472 191 дитина віком до 14 років. Втім, досі не завершено розробку "Державного реєстру України осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи". Цілком ймовірно, його створення гальмується свідомо в очікуванні змін до законодавства, спрямованих на звуження критеріїв віднесення до певних категорій потерпілих.

За даними Центру медичної статистики Міністерства охорони здоров'я України, під час медичного обстеження осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, виявлено 83 відсотки хворих. Найбільша кількість хворих серед учасників ліквідації аварії - 91,5 відсотка, евакуйованих із зони відчуження – 87,7 відсотка осіб, які постійно проживають на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення, – 83,7 відсотка. Серед дітей, потерпілих внаслідок Чорнобильської катастрофи, віком до 14 років хворих – 76,1 відсотка. Серед дітей, евакуйованих

із зони відчуження, хворих – 83,7 відсотка, серед дітей, які проживають на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення, – 76,6 відсотка.

За інформацією Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, за 20 років, що минули після неї 504 117 потерпілих померло, 106 824 визнано інвалідами і страждають від хвороб, пов'язаних з наслідками Чорнобильської катастрофи, 2 млн. 23 тис. осіб змушені проживати на радіоактивно забруднених територіях.

За результатами щорічної диспансеризації, чисельність постраждалих, визнаних здоровими, зменшується. За останні чотири роки частка визнаних здоровими серед учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС зменшилася на 2 відсотки і становить 5,3 відсотка. Серед потерпілих дітей здоровими визнано 20,6 відсотка. Поширеність захворювань серед дорослих і підлітків зросла на 69,8 відсотка (з 12354,3 у 1993 році до 20978,4 у 2004 році на 10 тисяч постраждалих), а захворюваність - на 7,9 відсотка (з 5308 до 5731,6 на 10 тисяч постраждалих).

В учасників ліквідації наслідків аварії зареєстровано вірогідне зростання загальної захворюваності, захворюваності на хвороби системи кровообігу та злоякісні новоутворення. Найбільшими є показники в учасників ліквідації наслідків аварії з дозами, що перевищують 250 мілізіверт.

Протягом 2003-2004 років захворюваність на рак щитовидної залози у дітей залишається на рівні показників попередніх шести років, але зниження ще не очікується. Після 2001 року зареєстровано прогнозоване експертами зростання захворюваності на рак щитовидної залози у ліквідаторів наслідків аварії, а також у евакуйованих та у дорослого населення радіоактивно забруднених територій. Прогнозується збільшення числа хворих на рак щитовидної залози у дорослого населення в наступні роки. Також через 15 років після аварії визначено тенденцію до зростання числа випадків лейкемії в учасників ліквідації наслідків аварії. За висновками Голови Національної комісії з радіаційного захисту населення України академіка Д. Гродзинського останнім часом накопичені людською популяцією дози іонізуючої радіації розширюють і урізноманітнюють свої прояви. До раку щитовидної залози у дітей та й у дорослих приєднується утворення злоякісних пухлин іншої локалізації, зокрема, передує тут рак молочної залози. Водночас збільшується відсоток неракових захворювань. Їх зростання особливо типовим є упродовж останніх шести–семи років. Деякі форми захворювання тих або інших систем людського організму зросли за останні роки у 6-14 разів. У ліквідаторів, які створили сім'ї, народжуються хворі діти, які у другому поколінні дають ще більший високий відсоток хворих дітей.

Рівень захворюваності та поширеність захворювань серед дітей, потерпілих внаслідок Чорнобильської катастрофи, які проживають на території зони посиленого радіоекологічного контролю, суттєво перевищують ці показники серед інших дітей. Рівень захворюваності дітей, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи, підвищився на 27,0 відсотка і становив 1383,5 на 10 тис. дітей у 2004 році проти 1089,3 у 1993 році. Одночасно зросла і поширеність хвороб на 59,0 відсотка - з 1494 у 1993 році до 2375,4 у 2004 році. Залишаються на високих рівнях показники захворюваності органів травлення, нервової системи, шкіри та підшкірної клітковини, народжуваності з вадами розвитку. Значно підвищилися за післяаварійний період показники захворюваності кістково-м'язової системи та сполучної тканини.

Іншим трагічним наслідком чорнобильського забруднення стало різке збільшення числа спонтанних абортів та мертвонароджень у матерів, що зазнали опромінення. З якихось, поки що не до кінця зрозумілих причин, організм вагітних реагує відторгненням плоду навіть після опромінення невеликими дозами. У перші п'ять років після Чорнобильської катастрофи у Білорусі та забруднених районах України частота безпліддя та мертвонароджень збільшилася у 4-5 разів.

Серед найчастіших причин інвалідності потерпілих: хвороби системи кровообігу, злоякісні новоутворення, хвороби нервової системи. Показник первинно визнаних інвалідами у 2004 році становив 26,14 на 10 тис. постраждалих. Серед дітей у 2004 році вперше інвалідність встановлено 252 дітям. Основні причини інвалідності у дітей – вроджені аномалії (160), новоутворення (47), хвороби органів дихання (10), абсолютне число інвалідів невинно зростає.

Слід зауважити, що зростання захворюваності супроводжується зменшенням тривалості життя. Особи, що потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи, не доживають принаймні 20-30 років до того віку, до якого вони могли б доживати. Смертність ліквідаторів аварії з 1995 року стала перевищувати смертність осіб працездатного віку серед населення загалом, а з 1998 року – смертність працездатних осіб чоловічої статі серед всього населення. За період 1999-2004 років зареєстроване вірогідне перевищення загальної смертності ліквідаторів аварії, смертності від злоякісних новоутворень та захворювань системи кровообігу над смертністю серед населення загалом. Основними причинами смерті постраждалих дорослих та підлітків є хвороби системи кровообігу, новоутворення, хвороби органів дихання й травлення. Порівняно з попередніми роками особливістю причин смерті у 2004 році стало подальше зростання смертності від хвороб системи кровообігу (у 2000-2004 роках 116,5-131,3 на 10 тисяч постраждалих при смертності всього населення 68,0-71,0), а їх частка у структурі причин смерті вже досягла 67,9 відсотка. Тобто, смертність від хвороб системи кровообігу постраждалих майже вдвоє перевищує смертність від цієї хвороби населення країни загалом. На 46,8 відсотка зросла смертність від хвороб органів травлення, отже й їх питома вага. Рівень смертності від злоякісних новоутворень за цей період практично не змінився. Зменшилися рівні і питома вага смертності від хвороб органів дихання та ендокринної системи.

З огляду на це, цілком логічним є висновок про те, що проблеми, зумовлені Чорнобильською катастрофою, не втратили і з часом не втрачатимуть актуальності. Тому стан дотримання прав громадян, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, насамперед права на охорону здоров'я, й надалі повинен залишатися предметом постійного моніторингу органів охорони здоров'я та соціального захисту.

Разом з тим, у прес-релізі спільної доповіді МАГАТЕ та ВООЗ говориться: «Близько 4000 випадків захворювань на рак щитовидної залози, особливо у дітей та підлітків, стали результатом забруднення території внаслідок катастрофи на ЧАЕС і врешті дев'ятеро дітей померло від цього. Однак число тих, хто вижив, серед жертв онкозахворювань, зважаючи на дані Білорусі склало 99%».

Експерти МАГАТЕ та ВООЗ вважають, що “бідність, “хвороби стилю життя” зараз дуже поширені на територіях колишнього Радянського Союзу, вони разом з психічними проблемами є значно більшою небезпекою для місцевих спільнот, ніж опромінення радіацією”¹. На їхню думку підвищення рівня захворюваності серед населення пов'язане з перехідним періодом економіки, із змінами в демографічній ситуації та соціально-психологічним станом. Дається визнає неефективність заходів подолання ранніх та віддалених ефектів дії негативних чинників Чорнобильської катастрофи, низький рівень медичної допомоги, недостатня обізнаність в галузі радіаційної медицини органів місцевого самоврядування, медичних та педагогічних працівників, які працюють на радіоактивно забруднених територіях. Зміни у стані здоров'я спричинені не настільки дією радіації, як впливом несприятливих факторів нерадіаційного походження: погіршення умов життя та харчування, тривалого емоційно-психологічного напруження, інших негативних чинників забрудненого довкілля хімічної та біологічної природи.

¹ Health Effects of the Chernobyl Accident and Special Health Care Programmes http://www.who.int/ionizing_radiation/a_e/chernobyl/-EGH%20Master%20file%202005.08.24.pdf

Попри це, на переконання вітчизняних лікарів та науковців, ведучим негативним чинником, що впливає на стан здоров'я більшості ліквідаторів та значних груп населення, яке проживає на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення, є саме опромінення щитовидної залози та багаторічна внутрішня дія малих доз радіації.

Соціальні та економічні наслідки катастрофи

Чорнобильська катастрофа істотно змінила життя мільйонів людей. З місць постійного проживання в Україні було евакуйовано та переселено понад 162 тис. осіб. Переселення створило цілу низку серйозних проблем, пов'язаних з труднощами пристосування громадян до нових умов життя, призвело до руйнації структури життєзабезпечення, обмеження ведення сільського господарства, втрати робочих місць, підвищення рівня безробіття, загострення інших соціальних проблем.

Демографічні показники на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення, погіршилися: народжуваність зменшується, а смертність зростає, працездатне населення мігрує із цих територій на менш забруднені. Крім того, ставлення населення, яке проживає на чистих територіях, до продукції, виробленої на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення, ускладнює її реалізацію, що передовсім призводить до скорочення місцевих доходів. У результаті погіршився економічний стан цих регіонів та рівень добробуту населення, яке в них проживає. Погіршення якості харчування, умов праці та відпочинку позначилося на стані здоров'я населення.

Незадовільною залишається стан фінансового, інформаційного, технічного, медикаментозного забезпечення медичних закладів загальної мережі охорони здоров'я, послугами яких користується абсолютна більшість потерпілих внаслідок Чорнобильської катастрофи. Попри помітну соціальну спрямованість державного та місцевих бюджетів 2006 року, рівень фінансування практичної медицини все ще не відповідає вимогам Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», стаття 12 якого проголошує, що «державна політика охорони здоров'я забезпечується бюджетними асигнуваннями в розмірі, що відповідає її науково обґрунтованим потребам, але не менше **десяти відсотків національного доходу**».

У відповідь на інформаційний запит ЕГО "Зелений Світ" до МОЗ України Департамент економіки, фінансів та майнових відносин цього Міністерства листом від 28.03.2006 № 10.02-11/250 повідомив наступне:

*У загальному фонді Державного бюджету України на 2006 рік видатки на охорону здоров'я враховано в сумі 16,9 млрд. грн., що становить **3,3% (2005 – 2,8%, 2004 – 2,8%)** від ВВП (у Росії – 3,7%, у Білорусі – 4,8%, у Польщі – 4,4%, в Угорщині та Словаччині – 5,1%, у Румунії -5,2%, у Франції -7,3%, у Німеччині – 8,1%, в Іспанії – 5,4%, у Великій Британії – 6,2%). Питома вага видатків на охорону здоров'я в обсязі зведеного бюджету України по загальному фонду у 2006 році становить **12,5% (2005 ~ 11,3%, 2004р – 12,8%)**.*

*Видатки на охорону здоров'я із загального фонду бюджету на душу населення у 2006 році становитимуть **356,8 грн. (2005 – 261,0 грн., 2004 – 224,5 грн.)**. Обсяги видатків на охорону здоров'я з державного бюджету на 2006 рік складають **3,5 млрд. грн. або 20,8% від обсягу зведеного бюджету на охорону здоров'я (2005 – 2,8 млрд. грн., 2004 – 2,8 млрд. грн.)**. Місцеві бюджети охорону здоров'я на 2006 рік складають **13,4 млрд. грн., або 9,2% від обсягу зведеного бюджету (2005 – 9,6 млрд. грн., 2004 – 7,9 млрд. грн.)**.*

*Тут зауважимо, що за статистикою ВООЗ існує ряд країн, у яких частка видатків від національного доходу є значно вищою та відмінною від згаданої у цитованій відповіді МОЗ України: приміром, **США – 15,2%, Німеччина – 11,1%, Норвегія – 10,3%, Швеція – 9,4%**. За даними ВООЗ Україна фінансує власну систему охорони здоров'я на рівні близько **5% національного доходу**.*

Обмеження видів діяльності, що є традиційними для населення цих територій, створює труднощі у повсякденному житті. Частина населення не довіряє інформації про ефективність заходів щодо подолання наслідків аварії, про безпечність теперішньої радіаційної обстановки і концентрації радіонуклідів у харчових продуктах, його охоплює тривога за своє здоров'я і здоров'я своїх близьких. Меншою від очікуваної була ефективність захисту населення шляхом переселення постраждалих у незабруднені місцевості через несвоєчасність його проведення. Заплановане ще на 1991-1992 роки, воно ще не завершене в повному обсязі. Незадовільно здійснюване переселення спричинило формування соціально-психологічної напруги у населення, яке переселяється.

За висновками експертів організації Greenpeace International, які оприлюднені у Міжнародній доповіді, розробленій та оприлюдненій спеціально до 20-ї річниці катастрофи, "Чорнобильська аварія зруйнувала життя цілих груп населення в Україні, Росії і Білорусі. Комплекс таких факторів, як слабе здоров'я, зростання цін на медичне обслуговування, переселення людей, втрата сільськогосподарських угідь, забруднення продуктів харчування, економічна криза, витрати на відновлювальні заходи, політичні проблеми і багато іншого створюють умови для масштабної кризи".

Доступ до інформації щодо наслідків Чорнобильської катастрофи та безпеки ядерної галузі.

Дослідження, проведені експертами Програми розвитку ООН та авторами Альтернативної доповіді про Чорнобиль (TORCH) свідчать, що постраждалі від Чорнобильської катастрофи не отримують чіткої інформації відносно впливу наслідків катастрофи на здоров'я та довкілля. Це було і залишається однією з провідних причин соціально-психологічної напруги. Як наслідок, це перешкоджає розвитку вражених територій.

Більше того, населення вкрай погано поінформоване про практичні аспекти радіологічних наслідків Чорнобиля. Офіційна інформація надається нерегулярно, до того ж, у формі, яка недоступна простим людям.

Виражено помітна потреба у наступних видах інформації:

- конструктивна інформація про різні аспекти наслідків Чорнобилю (радіологічних, медичних, екологічних, соціально-економічних), яка повинна систематично та широко поширюватися серед населення;
- інформація, котра би допомагала людям раціонально вибудовувати своє життя;
- практична інформація про радіологічні наслідки Чорнобиля, рівень забруднення орних земель, води, лісів та продуктів харчування. Ця інформація повинна бути доступна всім членам спільноти, щоб кожен знав реальний рівень забруднення продуктів харчування, яким пасовищем варто користуватися, щоб отримати чисте молоко, де безпечно збирати врожай.
- інформація про способи зменшення рівня забруднення довкілля і сільськогосподарських продуктів, котрі люди виробляють та споживають.

Інформація про захворюваність населення на забруднених землях залишається практично недоступною. Ситуація погіршується тим, що люди, особливо старшого віку, не звертаються до лікарень з матеріальних причин та через зневіру. Найбільше занепокоєння викликає вплив радіації на здоров'я, як у випадку коли люди були опромінені безпосередньо після аварії, так і внаслідок проживання на забрудненій території. Батьки особливо стурбовані здоров'ям і майбутнім своїх дітей. Таким чином, люди повинні мати чітке розуміння реальних ризиків, пов'язаних з опроміненням радіацією, проживанням на забруднених територіях, уживанням забрудненої їжі й ін.

На забруднених територіях, які переважно є сільськогосподарськими регіонами, відсутня працююча система забезпечення інформацією про існуючі ризики й безпечне поводження. Місцева адміністрація, фахівці й населення в цілому не мають детальної інформації про поточну радіологічну й екологічну ситуацію в цих районах, а також інформації про здоров'я населення. Подолання цієї проблеми ставить одне із найкритичніших завдань для соціального відродження населення, що живе на забруднених територіях. Таким чином, дефіцит достовірної радіологічної і екологічної інформації й погано організована інфраструктура передачі інформації є серйозною соціальною проблемою. Недостатня увага представників влади до проблем, пов'язаних з загальнодоступною інформацією й існуючою в суспільстві недовірою до ЗМІ, істотно погіршує ефективність існуючої інформаційної діяльності на чорнобильських територіях.

Традиційно існують проблеми у питаннях доступу до офіційної інформації центральних органів державної влади щодо наслідків Чорнобиля та ядерної безпеки. Майже усі національні звіти міністерств розробляються та оприлюднюються із запізненням у 1-3 роки.

Приміром, найновішу доступну для ознайомлення на веб-сайті Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи "Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні" датовано 2005 роком.

Державний комітет ядерного регулювання України оприлюднив власну "Доповідь про стан ядерної та радіаційної безпеки в Україні" також лише за 2005 рік. Зауважимо, що доповіді Державного комітету ядерного регулювання про стан ядерної та радіаційної безпеки в Україні за своєю побудовою та стилем викладення інформації орієнтовані більшою мірою на фахівців ядерної галузі, ніж на громадськість. "Доповідь про стан ядерної та радіаційної безпеки в Україні" за 2005 рік констатує, що "в Україні досить активно й ефективно провадиться політика щодо забезпечення належного рівня ядерної безпеки". Щодо безпеки діючих АЕС, Держкомітет ядерного регулювання вказує на недоліки у діях НАЕК „Енергоатом” щодо проведення моніторингу стану корпусів реакторів ВВЕР-1000. Доповідач констатує, що "за результатами аналізу рівнів викидів встановлено, що перевищення контрольних рівнів у 2005 році не зареєстровано. Деяке підвищення рівнів викидів довгоіснуючих нуклідів на Рівненській АЕС та Хмельницькій АЕС у порівнянні з 2004 роком пов'язане з введенням в експлуатацію енергоблоку №4 РАЕС та енергоблоку №2 ХАЕС".

Автори цього матеріалу не мають інформації з альтернативних джерел щодо безпеки об'єктів атомної енергетики в Україні. З справ останніх років, що мали місце у країнах СНД, унікальною, суспільно значимою та відомою була лише справа Сергія Харитонова, дисидента, інженера-атомника з Ленінградської АЕС. Харитонов був, по суті, єдиним працівником у цивільному ядерному комплексі Росії, який не тільки відкрито співпрацював з екологічними і правозахисними організаціями: "Зеленим Світом", "Беллоною", "Грінпіс", але й наважився повідомляти громадськості інформацію про порушення норм безпеки на станції. З 1995 по 2004 рік російська і міжнародна громадськість мали можливість одержувати з першоджерела незалежну і професійну інформацію про ситуацію на ядерно-небезпечному об'єкті Ленінградській АЕС. Уперше закриті від суспільства проблеми ядерної, радіаційної, технічної, пожежної безпеки, проблеми фізичного захисту, поводження з ядерним паливом, культури безпеки, а також ситуація з правами людини, криміналом і корупцією на ЛАЕС стали об'єктом гласності. Це давало можливість громадськості впливати на хід вирішення цих проблем, а владу та наглядові органи зобов'язувало вживати заходів по усуненню недоліків. Отже, діяльність "етичного інформатора", або "сигнальщика" Харитонова створювала додаткові можливості в плані зниження ризику аварій і інцидентів на атомній станції. У 2004 році С. Харитонов був звільнений з роботи та змушений шукати політичного притулку в Фінляндії. На жаль, справу про захист його громадянських та трудових прав було програно юристами "Беллони" у російських судах та у Європейському суді з прав людини.

На сайті Мінприроди України оприлюднено “Національну доповідь про стан навколишнього природного середовища України у 2004 році”, яка на відміну від попередніх доповідей не містить окремого розділу щодо ядерної безпеки та наслідків Чорнобильської катастрофи. Доповіді Мінприроди за 2005 та 2006 роки станом на кінець лютого 2007 року відсутні. Тут варто зауважити, що щорічне оприлюднення Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища України є вимогою статті 251 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”.

Офіційний веб-сайт Міністерства охорони здоров'я України є найбільш недосконалим та інформаційно бідним з усіх згаданих тут. Інформація про стан здоров'я населення України на ньому не оновлювалася протягом 3 – 4 років. Спеціальний окремий розділ, присвячений стану здоров'я постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, відсутній. І все ж 13.03.2007 року веб-сайт МОЗ України було оприлюднено “Звіт про діяльність галузі у 2006 році”. Втім, ані окремий розділ звіту “Медико-санітарне забезпечення населення, яке постраждало внаслідок Чорнобильської катастрофи та працюючих на об'єктах з особливим режимом роботи”, ані будь який інший з розділів звіту не містить аналізу стану здоров'я потерпілих.

Далеко не завжди вдається отримати статистичну інформацію щодо стану громадського здоров'я за інформаційними запитами громадян.

Як приклад, МОЗ України формально віднеслося до інформаційного запиту ЕГО “Зелений Світ” №04-03 від 02.03.2006 р. щодо медичних наслідків Чорнобильської катастрофи, фактично ухилившись від надання запитаної інформації. Відділ радіаційної безпеки та медичних проблем аварії на ЧАЕС при МОЗ України у своїй відповіді 22.03.2006 р № 7.08-4/2581-С натомість рекомендує звернутись у пошуку потрібної інформації до науково-популярних друкованих видань 1996 року, а також до статистичних збірників МОЗ України, серед яких зазначає: щорічний довідник “Стан здоров'я постраждалих від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС”, матеріали Автоматизованої системи управління базами даних медико-демографічних наслідків Чорнобильської катастрофи, Національний канцер-реєстр та Реєстр онкологічних захворювань опромінених, а також прес-реліз до Парламентських слухань з питань роковин катастрофи на Чорнобильській АЕС. Натомість ознайомитися з цими статистичними документами виявилось неможливим. Жодного з них не оприлюднено на офіційному веб-сайті МОЗ України.

Статистичні збірники “Основні показники стану здоров'я населення та ресурсів охорони здоров'я», які щороку розробляються обласними управліннями охорони здоров'я за методичними рекомендаціями МОЗ України, у даний час не містять окремого аналізу стану здоров'я потерпілих внаслідок Чорнобильської катастрофи та демографічних показників населення, що проживає на забруднених територіях.

Інший приклад: львівський правозахисник Володимир Приступа (АДГЕО “Легіони Землі”) звернувся до Управління охорони здоров'я Волинської облдержадміністрації з інформаційним запитом щодо стану здоров'я потерпілих, Законом України “Про Загальнодержавну програму подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006-2010 роки” до груп першочергового медичного нагляду на період до 2010 року віднесено. Це зокрема, особи:

- які перенесли гостру променеву хворобу, і учасників ліквідації аварії, які отримали дозу опромінення понад 250 мілігрей;*
- які страждають на онкологічні захворювання, аутоімунні тиреоїдити і гіпотиреози, лейкемії, мієлодиспластичний синдром, пов'язані з опроміненням;*
- учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС у 1986-1987 роках;*
- евакуйовані із зони відчуження;*
- діти, опромінені в ранній йодний період (до вересня 1986 року) що проживають на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення.*

У запиті пропонувалося повідомити:

- яка кількість осіб, що потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи проживає у даний час на території Волинської області ?*

- яку кількість осіб віднесено до вищезазначених груп першочергового медичного нагляду у період до 2010 року (окремо за кожною категорією) ?
- якими показниками характеризується у даний час стан здоров'я осіб, віднесених до вищезазначених груп першочергового медичного нагляду у період до 2010 року (окремо за кожною категорією) ?
- якими є у розрізі 1986 – 2006 років показники захворюваності за основним групами хвороб, що потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи та проживають у даний час на території Волинської області (у першу чергу – дітей, та у порівнянні з іншими категоріями населення)?

Відповідь начальника Управління І.Ващенюка заслуговує на те, щоби бути оприлюдненою повністю: "Ваш інформаційний запит розглянутий управлінням охорони здоров'я Волинської обласної державної адміністрації. Запит містить формальні запитання, які стосуються статистичної звітності відповідних державних органів і органів управління. Відповіді на Ваші запитання Ви зможете знайти в офіційних виданнях, які видаються уповноваженими на це відомствами. Ми не зобов'язані готувати Вам, по офіційних виданнях інформацію яка не є ні таємною, ні конфіденційною. Відповідно до ст. 10 Закону України "Про інформацію" державною створений механізм здійснення права на інформацію через ЗМІ, офіційні видання органів державної влади і управління, а також сайти в Інтернеті."

Описану практику можна розглядати як грубі порушення ст. 34 Конституції України, ст.5, 9, 28, 29, 32, 33 Закону України "Про інформацію", ст. 2 – 5 Конвенції "Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля" ст. 4, 6, 7, Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я", згідно з якими держава гарантує всім громадянам реалізацію їх прав у галузі охорони здоров'я, у т. ч. шляхом організації державної системи збирання, обробки і аналізу соціальної, екологічної та спеціальної медичної статистичної інформації.

Нарешті, щорічна Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з окремим розділом 6.2. "Захист прав постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи" має надто загальний та неконкретний характер, стосується подій 2003 – 2004 року, оприлюднена лише у 2005 році. В останні 2 роки щорічні доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини взагалі не розроблялися.

Реалізація державних програм мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи.

Програми мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи протягом багатьох років створюють значне навантаження на державний бюджет України. Той факт, що за наслідки аварії на об'єкті енергетичної галузі роками розраховується не власник активів НАЕК "Енергоатом", а стовідсотково – платники податків, що наповнюють державний бюджет, є додатковим свідченням лукавства аргументів ядерного лобі щодо високої "економічності" та "безпеки" ядерної енергетики. Зауважмо, що одночасно за кошти Спеціального фонду Держбюджету фінансується будівництво нових енергоблоків АЕС та інші заходи, передбачені Комплексною програмою створення ядерно-паливного циклу в Україні.

Як засвідчив у своїй доповіді на Парламентських слуханнях 26.04.2006 року заступник міністра України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи В. Холоша, тільки за роки незалежності України на подолання наслідків катастрофи, заходи на Чорнобильській АЕС і захист постраждалих витрачено близько 7,5 млрд. доларів США. Але навіть після цього наявні фінансово-економічні можливості забезпечують фінансування основних чорнобильських програм у середньому лише на 20%. В той же час, не можна не зауважити, що протягом останніх 14 років, відколи Україна самостійно здійснює видатки на ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи, питома вага витрат на цю мету постійно зменшувалася і у 2005 році становила менше 3% видатків державного бюджету.

Як результат у черзі на поліпшення житлових умов перебувають 44 тис. сімей екологічних біженців та ліквідаторів катастрофи. На повноцінне оздоровлення можуть

розраховувати лише 5-7% загальної кількості потребуючих. Хворі, які потребують операцій або інших складних форм лікування, роками чекають своєї черги. Але одночасно необґрунтованими пільгами користуються тисячі інших людей, що ніколи не проживали на забрудненій території, не брали безпосередньої участі в ліквідації катастрофи, не мали захворювань, пов'язаних з отриманою дозою опромінення, а отримали їх в силу свого службового становища.

Протягом 20 років катастрофи держава не спромоглася визначити пріоритети у реалізації чорнобильських програм, забезпечити ефективний та прозорий механізм їхнього фінансування. Абсолютна більшість коштів програм адресується на виплату не завжди обґрунтованих пільг та компенсацій. Натомість частка фінансування проектів екологічної реабілітації забруднених території становить лише близько 3% у загальній структурі видатків.

Невиправдано малою є частка бюджетного фінансування програм охорони здоров'я найвразливішої категорії потерпілих – дітей, що проживають на забруднених територіях. Злочинна “економія” на здоров'ї бере початок від перших днів Чорнобильської катастрофи. Загальновідомим є той факт, що медичні та державні органи України, Білорусі та Росії у свій час не спромоглися організувати найнеобхідніші, елементарні та абсолютно не коштовні заходи з термінової йодної профілактики серед населення забруднених регіонів. Якби інформація про викид радіоактивних ізотопів у довкілля не засекречувалася протягом кількох тижнів після катастрофи, та якби хоча б діти у перші дні після випадіння радіоактивного йоду отримали йодні препарати, то це дозволило б запобігти щонайменше 4000 випадкам раку щитовидної залози. Адекватної профілактики йодного дефіциту у дітей, що проживають на українському Поліссі та Поділлі, не налагоджено досі.

Схоже, що українські високопосадовці досі не усвідомили, що Конвенція ООН про права дитини гарантує дітям невід'ємні права в усіх обставинах. А відтак навіть в умовах катастроф діти повинні мати ті ж потреби і права, що і діти в безпечному середовищі. Незважаючи на неодноразові пропозиції наукової та медичної громадськості, досі не розроблено цільову програму “Діти Чорнобиля”. На необхідності визнання саме цього пріоритету неодноразово наголошували МОЗ України, представництво ЮНІСЕФ в Україні, Фонд спасіння дітей від Чорнобильської катастрофи, Міжнародна асоціація “Лікарі Чорнобиля”, її Президент академік А. Нягу.

Фінансове, організаційне забезпечення та контроль за виконанням більшості державних цільових програм мінімізації медичних наслідків Чорнобильської катастрофи з року в рік стає все більш незадовільним. Приміром, як засвідчили відповіді на інформаційні запити ЕГО “Зелений Світ” до управлінь охорони здоров'я обласних держадміністрацій, за державною програмою “Комплексне медико-санітарне забезпечення та лікування онкологічних захворювань із застосуванням високо вартісних медичних технологій громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” практично усі області в останні роки фінансується на 30%-40% від запланованого Міністерством надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (МНС). Частка фінансування від заявки області тобто від більш-менш реальної потреби, є ще меншою. Як результат, розрахунок коштів на “застосування високо вартісних медичних технологій” на одного постраждалого складає в середньому 4.0 – 9.0 гривень на рік та – з урахуванням росту цін - має тенденцію до зниження. Зрозуміло, що за таких умов не доводиться вести мову про якісне диспансерне спостереження, діагностику та медичну допомогу зазначеній категорії хворих.

Для підтримки кроків у цьому напрямку недостатньо залучаються кошти приватного бізнесу та благодійних фондів. У цьому сенсі меценатська активність, подібна до шляхетних місій “Фонду допомоги дітям Чорнобиля” Надії та Зенона Матківських, Олександра Кузьми та інших благодійників, які протягом 13 років допомагали українським клінікам обладнанням та медикаментами, є скоріше виключенням, аніж правилом.

Та, звісно, жодні благодійні місії не спроможні суттєво підвищити рівень ефективності системи охорони здоров'я у країні, щодо якої влада протягом багатьох років не має цілісного

бачення перспектив реформування та розвитку, не демонструє політичної волі для їхнього подолання. Реформування системи охорони здоров'я потребує відповідального еволюційного підходу з урахуванням принципово нової – з правової, соціально-економічної, інформаційної, екологічної точки зору – суспільної ситуації. Тут варто виходити з нового бачення ролі держави, місцевого самоврядування, бізнесового середовища, громадськості; однаково неприпустимим є як жорстке адміністрування, так і сподівання на те, що “рано чи пізно вільні економічні механізми все відрегулюють”.

Наступним недооціненим пріоритетом у реалізації чорнобильських програм є проблеми радіаційної безпеки з огляду на наслідки Чорнобильської катастрофи. Ступінь уваги до них держави демонструє стан реалізації проектів по перетворенню об'єкта „Укриття” в екологічно безпечну систему та виведення з експлуатації ЧАЕС.

Як відомо, спільними зусиллями урядів держав „Великої вісімки”, Комісією Європейського Співтовариства та України ще у 1997 році було розроблено відповідний план здійснення заходів. Фінансове забезпечення реалізації цього проекту здійснюється за рахунок країн-донорів Чорнобильського фонду „Укриття” та України. Розпорядником Чорнобильського Фонду „Укриття” є Європейський Банк Реконструкції та Розвитку (ЄБРР). Згідно із Законом України «Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблоку на екологічно безпечну систему», планом заходів передбачено спорудження т. зв. “конфайнмента” – захисної споруди, що включає в себе комплекс обладнання для видалення із енергоблоку матеріалів, які містять ядерне паливо, та інші системи, призначені для здійснення діяльності із забезпечення безпеки персоналу, населення і довкілля. На жаль, з багатьох причин спорудження конфайнмента затягується. Невідкладні стабілізаційні заходи, на реалізації яких наполягає Держатомрегулювання, реалізуються з порушенням графіків. У випадку затримки спорудження конфайнмента, Держатомрегулювання буде наполягати на подальшій реалізації додаткових 15 стабілізаційних заходів, що забезпечують зниження ризику руйнування будівельних конструкцій об'єкта „Укриття” до прийняттого рівня.

Ще на початку 2004 року Урядом було прийнято рішення щодо необхідності пошуку можливостей складування у тимчасовому сховищі довгоіснуючих радіоактивних відходів (РАВ), утворених на ЧАЕС. Термін завершення створення тимчасового сховища РАВ-22 жовтня 2005 року – зірвано. При цьому досі не погоджено зміни до проекту, а до Держатомрегулювання все ще не надійшов звіт про аналіз безпеки тимчасового сховища. Затримка реалізації проекту та зволікання адміністрації ЧАЕС із вирішенням питань забезпечення безпеки тимчасового сховища можуть призвести до затримок у реалізації підготовчих робіт до будівництва конфайнмента. Пошук інших можливостей зберігання відповідних видів РАВ призведе до виникнення додаткових радіаційних та фінансових ризиків.

Якнайшвидшого вирішення потребує питання обґрунтування безпеки сховища твердих РАВ. Склалася ситуація, коли будівництво сховища вже ведеться, а результати його обстеження свідчать про невідповідність вимогам безпеки. Цілком очевидно, що діяльність керівництва ЧАЕС має бути відповідно скоординованою, узгодженою, раціонально забезпеченою необхідним фінансуванням з Державного бюджету чи за рахунок міжнародної допомоги. Для цього необхідні дієві та затверджені в установленому порядку відповідні програмні документи усіх рівнів, починаючи з Загальнодержавної та Комплексної програм зняття з експлуатації ЧАЕС та перетворення об'єкта „Укриття” на екологічно безпечну систему, закінчуючи програмами реалізації етапів зняття з експлуатації.

Сьогодні на ЧАЕС практично всі діючі програмні документи втратили свою актуальність, вказані у них терміни безнадійно зірвані. Тобто необхідними є розробка чи перегляд усієї ієрархії

програмних документів з метою приведення їх у відповідність з реальним станом речей та забезпечення ефективної подальшої діяльності підприємства. На думку керівництва Держатомрегулювання першочерговим є завершення розробки, затвердження та введення в дію основоположних програмних документів: "Загальнодержавної програми зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта "Укриття" на екологічно безпечну систему" та "Комплексної програми зняття з експлуатації ЧАЕС".

Дії вищих органів державної влади України в контексті 20-х роковин Чорнобильської катастрофи.

З огляду на 20-і роковини Чорнобильської катастрофи в Україні спостерігалися певні спроби приділити пріоритетну увагу питанням її наслідків та розвитку ядерної енергетики з боку держави, наукових кіл та громадських, зокрема, екологічних організацій. Оцінки наслідків катастрофи різняться залежно від позиції, яку обстоюють їхні автори.

Наприкінці 2005 року вийшов Указ Президента України № 1726/2005 "Про заходи, пов'язані з 20-ю річницею Чорнобильської катастрофи", яким Кабінету Міністрів України доручалося проаналізувати ситуацію щодо подолання наслідків Чорнобильської катастрофи в Україні, а також розробити та затвердити план заходів, пов'язаних із 20-ою річницею Чорнобильської катастрофи. Раді міністрів АР Крим та місцевим державним адміністраціям – посилити увагу до повсякденних потреб постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, зокрема поліпшення їх соціально-побутового забезпечення, вишукати можливості для надання їм соціальної підтримки та матеріальної допомоги. Релігійним організаціям в Україні Указом пропонувалося провести поминальні панахиди за жертвами Чорнобильської катастрофи...

У вересні 2005 року було прийнято Закон України "Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення".

На думку авторів, даний закон звужує права громадян у процесі прийняття рішень. Приміром, ст. 2 Закону закріплює, що рішення про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, Верховна Рада України приймає тільки в разі погодження їх розміщення на своїй території місцевими органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування. У статті 3 йдеться про те, що "рішення про погодження розміщення на своїй території ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення, місцеві органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування приймають після проведення місцевого дорадчого опитування громадян України (консультативного референдуму) з цього питання". Отже, Законом передбачено участь у процесі прийняття рішень лише членів тих громад, на території яких зводиться ядерний об'єкт. Наслідки аварії на ядерному об'єкті, як показав Чорнобиль, можуть виходити далеко за межі місцевих спільнот та країн. Тому і рішення про будівництво повинно прийматися всіма громадянами, які можуть постраждати від потенційної аварії. Зрозуміло, що на рішення місцевих громад, на території яких зводяться атомні енергоблоки, суттєвим чином впливатимуть соціальні та економічні чинники (поступлення у бюджет та отримання високооплачуваної роботи у ядерній галузі).

Зауважмо, що раніше діюча Постанова Кабінету міністрів від 18 липня 1998 №1122 "Про затвердження Порядку проведення громадських слухань з питань використання ядерної енергії та радіаційної безпеки" забезпечувала реалізацію права участі усіх громадян України у громадських слуханнях в процесі прийняття рішень. На думку авторів, зміна формату участі - з громадських слухань на консультативне опитування - не має суттєвого значення. Адже рішення консультативного референдуму або дорадчого опитування, як і рішення громадських слухань, не є обов'язковими для виконання органами влади.

Як відомо, 5 вересня 2005 року, на Форумі Чорнобильської спадщини ООН у Відні Міжнародне Агентство з атомної енергетики (МАГАТЕ) та Всесвітня організація з охорони здоров'я (ВООЗ) оприлюднили чергову спільну доповідь "Спадщина Чорнобиля: медичні, екологічні та соціально-економічні наслідки". На 60-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 24 жовтня 2005 року представники Білорусі, Російської Федерації та України підписали колективну резолюцію з наступними формулюванням (мовами ООН): *"Чернобыльский форум не выявил никаких серьезных отрицательных медицинских последствий для подвергшегося воздействию радиации населения в целом, а также не обнаружил широкомасштабного загрязнения, которое продолжало бы серьезно угрожать здоровью населения"*.

Перший звіт МАГАТЕ (1990) про наслідки катастрофи на ЧАЕС зустрів різку критику тодішнього Міністра з питань Чорнобильської катастрофи Г. Готовчиця та представника Міністерства охорони здоров'я України О. Бобильової. Та після оприлюднення наступних звітів структур ООН, зокрема МАГАТЕ та ВООЗ, органи державної влади України вже не спромоглися на формування власної обґрунтованої оцінки наслідків Чорнобильської катастрофи. Щодо доповіді МАГАТЕ/ВООЗ 2005 року також промовчали Уряд, МОЗ України, Академія медичних наук України.

Натомість доповіді МАГАТЕ та ВООЗ щоразу викликали критику української та міжнародної громадськості за недооцінку реальних наслідків Чорнобильської катастрофи. Вагомі аргументи про те, що висновки експертів МАГАТЕ/ВООЗ щодо медичних та екологічних наслідків Чорнобилю не відповідають реальності, та що їх можна вважати свідомою дезінформацією громадськості, протягом року наводили у своїх публікаціях та публічних виступах такі відомі наукові авторитети, як академіки О. Яблоков, Д. Гродзінський, В. Комісаренко, А. Нягу, експерти М. Карпан, В. Усатенко та інші.

Тут слід зауважити, що в Україні статистичні звіти офіційно реєструють наслідки Чорнобильської катастрофи таким чином:

- поширення хвороб серед осіб, що мають статус постраждалих, зросло на 28,3%, показник загальної смертності серед постраждалих збільшився з 13,3 до 14,3, а серед ліквідаторів з 5,5 до 12,6 чоловік (на 1000 осіб);
- за даними Мінсоцпраці 17 448 сімей отримує допомогу з безробіття у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Ці показники є об'єктивними, оскільки мова йде про події, що вже фактично відбулися і пов'язані з наслідками Чорнобильської катастрофи. Залишається питання аналізу зв'язку причини смерті з тими факторами, що її спричинили. Аналіз стану здоров'я населення, що проживає на забруднених радіонуклідами територіях, і учасників ліквідації аварії на ЧАЕС за матеріалами різних медичних установ України, Білорусі та Росії однозначно довів факт негативного впливу аварії на ЧАЕС. До 1990 року у всіх випадках спостерігалось збільшення загальної і для ряду хвороб відносної захворюваності, зниження кількості здорових людей, зміна симптомокомплекса захворювань, посилення важкості захворювань, зменшення чутливості до дії лікарських препаратів. Але тільки в невеликій кількості випадків спостерігалася залежність доза – ефект. Причиною цього є низька якість інформації про дози та особливості внутрішнього опромінення організму потерпілих, що має вирішальне значення у виникненні захворювань, але дуже важко піддається кількісним оцінкам.

Натомість експерти МАГАТЕ та ВООЗ напряму пов'язали медичні прогнози з середніми оціночними розмірами індивідуальних та колективних доз зовнішнього іонізуючого опромінення. За допомогою цих методів засадничо неможливо отримати жодної іншої інформації, крім суто гіпотетичних та однакових для всіх мешканців певного району значень доз зовнішнього опромінення, оскільки основою для розрахунків слугували виключно дані вимірювань потужності одноразової експозиційної дози гама-опромінення на відкритій місцевості. Але робити медичні

прогнози на основі віртуальної “дозиметрії” все одно, що послуговуватися показниками “середньої температури хворих по лікарні”.

Однак, за свідченням експерта Національної комісії радіаційного захисту України Володимира Усатенка, у останні роки система моніторингового радіометричного спостереження і лабораторного контролю в Україні методично знищувалася, її замінила аналітична система дозиметричної паспортизації населених пунктів, ще менш репрезентативна і ще менше пов'язана з індивідуальними дозами людей. Якщо до цього додати, що демографічні і епідеміологічні дослідження в Україні проводилися в повному відриві від дозиметрії, то необхідно відмітити, що підґрунтя для самих вільних тлумачень наслідків Чорнобилю визріли повністю.

У відповідь на вищезгадану доповідь МАГАТЕ/ВООЗ від 2005 року незалежними британськими експертами було проведено нові дослідження з медичних та екологічних наслідків Чорнобилю. Висновки, зроблені на основі цих досліджень, містяться у науковій доповіді «Незалежна наукова оцінка медичних та екологічних наслідків через 20 років після ядерної катастрофи "Інша доповідь про Чорнобиль"» (The Other Report On Chornobyl – TORCH). Її було представлено 23-25 квітня 2006 року на київській конференції “Чорнобиль+20: нагадування на майбутнє», організованої за підтримки Фонду Генріха Бюлля (Німеччина), Фракції зелених Європарламенту, Інформаційного центру з ядерної енергетики (США), організація “Лікарі світу за попередження ядерної війни”, “Союз 90/Партія Зелених” (Німеччина). Власну оцінку медико-екологічних наслідків Чорнобилю розповсюдила на згаданій конференції міжнародна природоохоронна організація “Green Pease”. Лейтмотивом чи не усіх доповідей конференції “Чорнобиль+20: нагадування на майбутнє» було неприйняття необ’єктивних висновків доповіді МАГАТЕ/ВООЗ “Спадщина Чорнобиля: медичні, екологічні та соціально-економічні наслідки”. Достатньо красномовним був той факт, що конференцію було проігноровано вищим державним керівництвом України.

Цікаво, що 24 квітня в Києві у дусі кращих традицій політкоректності відбулася інша міжнародна конференція “20 років Чорнобильської катастрофи: підсумки і перспективи”, організована Урядом України за сприяння Європейської комісії, МАГАТЕ, ВООЗ, Програми розвитку ООН та за участі усього владного та наукового бомонду України на чолі з Президентом України та Головою Верховної Ради.

Тому не більш ніж лукавою ритуальною риторикою сприймалися на Парламентських слуханнях 26 квітня 2006 року цитовані тут слова спікера В. Литвина щодо обов’язку Верховної Ради України: *“захистити свій народ, своє суспільство від маніпуляції, що її здійснюють певні міжнародні структури під тиском глобального ядерного лобі, тих, хто напередодні зростаючої енергетичної кризи збирається побудувати сотню нових ядерних реакторів, позбутися пам’яті Чорнобиля, викликати своєрідну амнезію щодо найбільшої техногенної катастрофи 20 століття... Верховна Рада разом з науково-медичною громадськістю повинна сказати своє компетентне слово щодо неприпустимості спекуляцій експертів, які прозвучали у 2005 році на Форумі чорнобильської спадщини ООН і викликали обурення в Україні. Так, експерти форуму назвали значно завищеними цифри людських втрат і заявили, що внаслідок Чорнобильської катастрофи загинули чи можуть загинути близько 4 тис. людей. Тим часом понад 17 тис. сімей в Україні офіційно отримують пільги в результаті втрати годувальника, смерть якого пов’язана з катастрофою. Кому вірити? Висококваліфікованим вітчизняним лікарям, які пізнали всю глибину народної біди, чи байдужим міжнародним чиновникам, представникам ядерного та медичного лобі, які бажують за всяку ціну применшити медичні й психологічні наслідки аварії?”*

Самі Парламентські слухання 26 квітня 2006 року засвідчили байдужість більшості вітчизняних парламентарів до питань наслідків Чорнобилю – на них була присутня лише третина депутатського корпусу. Ступінь пріоритетності чорнобильських проблем для Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи ілюстрував вже той факт, що Міністр В. Балоба взагалі не з'явився на згадані Парламентські слухання. Головуючий в частині слухань віце-спікер А. Мартинюк демонстративно переривав виступи корифеїв медичної науки академіків Д. Гродзинського, В. Бебешка, А. Нягу. Тому не дивно, що протягом року, що минув після Парламентських слухань, не було реалізовано численних принципових пропозицій, спрямованих на встановлення пріоритетів сталого режиму подолання негативних наслідків Чорнобилю.

Приміром, у 2006 році так і не прийнято рішення про відновлення єдиного, спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань подолання наслідків Чорнобильської катастрофи (Державний комітет України з питань подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, створений у 2004 році, було знову ж ліквідовано Указом Президента України у травні 2005 року)

Не було розроблено підсумково-інтегрального документа, в якому було б представлено науково обґрунтовані дані щодо шкоди здоров'ю різних категорій населення України, завданої Чорнобильською катастрофою. Такий документ мав би бути оприлюднений на міжнародному та національному рівні як офіційна позиція України та альтернатива до висновків тих міжнародних інституцій, що вдаються до свідомого применшення наслідків катастрофи. В Україні досі (через 13 років після зняття мораторію на розвиток атомної енергетики!) відсутня не лише єдина, науково розроблена, представлена для громадського обговорення та прийнята Верховною Радою Програма безпечного розвитку атомної енергетики, але й системна та відповідальна національна ядерна політика загалом.

Хоча порівняно з витратами 2005 року видатки на програми, пов'язані з соціальним захистом громадян, які постраждали внаслідок Чорнобиля, а також з подоланням наслідків Чорнобильської катастрофи збільшено більш як на 800 млн. грн. і вони становили у Держбюджеті-2006 близько 4 млрд. грн. За рахунок цього Урядом з 1 січня 2006 року збільшено у 3,5 рази пенсію по інвалідності учасникам ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 році та у 2,5 рази – учасникам ліквідації наслідків аварії у 1987-1990 роках, у 4,5 рази – розміру щорічної грошової допомоги на оздоровлення постраждалим громадянам. Але зростання цін на житло, медикаменти і медичні послуги зводять фінансування більшості соціальних та медичних програм лише на пріоритетних напрямках до рівня 10-20 % від потреби. За інформацією Комітету Верховної Ради з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, у Державному бюджеті України 2006 року було закладено кошти на виконання норм базового Закону "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" лише на рівні 14% від необхідного. Вихід з цієї ситуації Уряд та Верховна Рада шукають лише у напрямку звуження сфери застосування Закону шляхом у виведенні з офіційного переліку територій, які зазнали радіоактивного забруднення 1551 населеного пункту IV зони.

Невиправдано затягується розв'язання проблем, пов'язаних з перетворенням об'єкта "Укриття" в екологічно безпечну систему, а також з управлінням радіоактивними відходами.

Щороку в Україні повторюється сумнозвісна практика, коли законом про Державний бюджет призупиняється на кожен черговий рік дія окремих статей інших законів, у тому числі

таких, що визначають порядок реалізації прав та задоволення інтересів громадян. Такі призупинення дії є систематичними щодо статей базового Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" та вочевидь протиправними. Вони суперечать багатьом базовим правовим документам, розпочинаючи від Віргінської декларації прав 1776 року ("кожне повноваження будь-якого органу зупиняти дію законів або їх виконання без згоди представників народу є шкідливим для його прав і не повинно чинитися") і закінчуючи Конституцією України (ст. 22 – "При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод").

Але Уряд та Верховна Рада України не відійшли від цієї воістину дивної та сумнівної з правової точки зору практики і у рік 20-их роковин Чорнобильської катастрофи, і у 2007 році. Законами України "Про Державний бюджет України на 2006 рік" (п. 37 ст. 77) та "Про Державний бюджет України на 2007 рік" (п. 30 статті 71 та стаття 97) призупинено дію цілого ряду статей згаданого Закону "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи", що серед іншого визначають обсяг реалізації пільг та компенсацій громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, віднесеним до категорій I-IV, а також виплату потерпілим пенсій. Ці обмеження стосуються, зокрема, надання безпроцентних та пільгових позик – п.21 і п.29 ч.1 ст.20, п.п. 1, 7 ч.1 ст.21, п. 5 і п.12 ч.1 ст.22, п. 1 ч.1 ст.23, п.5 ч.1 ст.36; в частині виплати компенсацій і допомог у розмірах відповідно до мінімальної заробітної плати – п. 6 та п.8 ч.1 ст.30, п.1 ч.1 ст.36, абз.2, 3 та 4 ч.1 ст. 37, абз. 2, 3, 4 ч.1 та ч.2 ст. 39, ст.ст.40, 41, 44, абз. 2-7 ч.1, ч.3, абз.2-7 ч.4 та ч.7 ст.48 Закону "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи".

14 березня 2006 року було ухвалено Закон України "Про Загальнодержавну програму подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006-2010 роки". Втім, дивним є вже той факт, що Закон України "Про Загальнодержавну програму подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006-2010 роки", а відтак і сама Програма вступає у дію лише з 2007 року.

Пожвавлення суспільного інтересу до проблематики Чорнобильської катастрофи та розвитку ядерної галузі викликане акціями, проведеними до 20-их роковин трагедії, було нетривким. Політичні події 2006 року, пов'язані з парламентськими виборами, процесом формування владної коаліції та наступна боротьба між гілками влади за домінування у вищому керівництві державою, штучно нав'язані суспільству дискусії щодо двомовності, вступу до НАТО і т. ін. швидко перемикнули суспільну увагу на себе. Зауважимо, що ані у програмах партій-переможців політичних виборів, ані у коаліційних угодах, ані в "Універсали національної єдності" не містилося згадок про пріоритети екополітики, екобезпеки та мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи.

В той же час у багатьох українських друкованих виданнях та на телебаченні з'явилися коментарі щодо звіту ООН, автори яких "не помічали" разючої невідповідності висновків експертів МАГАТЕ та ВООЗ з одного боку і офіційної національної статистики щодо наслідків Чорнобильської катастрофи, у першу чергу біо-медичних, з іншого. Особливо зросла активність про-ядерного лобі після колізії україно-російської "газової війни" взимку 2005-2006 року. Відтоді у ЗМІ домінують оцінки та сюжети, суть яких зводиться до того, що масштаби Чорнобильської катастрофи перебільшені, а ядерній енергетиці у XXI столітті немає рівноцінної альтернативи.

Правові та етичні аспекти Чорнобильської катастрофи та розвитку атомної енергетики.

Українською екологічною асоціацією "Зелений світ" із залученням групи юристів під керівництвом адвоката Віктора Вовченка у 1990 році було розпочато незалежне громадське розслідування причин, обставин та наслідків Чорнобильської катастрофи. На жаль, їх не було використано комісією Верховної Ради України. У 2004 році було оприлюднено заключні висновки громадського розслідування причин, обставин та наслідків Чорнобильської катастрофи.

Щоб катастрофи, подібні до Чорнобильської, не повторилися, українському суспільству - та й людству загалом - потрібна етична та правова оцінка причин, обставин і наслідків катастрофи. Чому вона стала можливою, які рішення, дії або бездіяльність призвели до неї або сприяли збільшенню негативних наслідків? Потрібні висновки щодо того, чи потрібно змінити в суспільних стосунках, у технічній сфері, в діяльності органів державного управління та посадових осіб, у забезпеченні людських прав? Така оцінка має бути всебічною та об'єктивною. Ані слідство, проведене органами прокуратури СРСР у 1986-1987 роках, ані відповідна судова справа, розглянута Верховним Судом СРСР, не відповідають вимогам всебічності та об'єктивності.

Незалежне громадське розслідування виявило низку важливих фактів та обставин, які мають велике значення для правової оцінки. Розслідування, розпочате у 1991 році Генеральною Прокуратурою у зв'язку з порушенням кримінальної справи проти Щербицького, Ляшка, Шевченко, Романенка закінчилось закриттям справи через закінчення строку давності (стаття 49 Кримінального кодексу України). За висновками розслідування аварія стала наслідком дострокового припинення теоретичних досліджень по безпеці реактора, на підставі яких можна було вважати РБМК "потенційно небезпечним реактором". Провина за це насамперед лежить на керівництві держави, Академії наук і Міністерства середнього машинобудування.

Відомо, що на закритих засіданнях Політбюро ЦК КПРС під головуванням Михайла Горбачова, починаючи з 29 квітня 1986 року, обговорювалися питання наслідків катастрофи, приймалися рішення щодо різного ступеня обмежень інформації для ЗМІ, партійного активу, урядів країн Заходу та соціалістичного блоку. Перші висновки щодо причин катастрофи було представлено Політбюро вже 3 липня 1986 року. Стенограми цих засідань наведено у публікаціях А. Ярошинської "Філософія ядерної безпеки" та "Грязное непреодоленное прошлое". Отже, вагомі висновки про причини аварії і її винуватців були від самого початку зроблені і занесені до протоколів засідань. Але призначалися ці висновки лише для вищого керівництва СРСР, тому протоколи склалися у єдиному екземплярі і з грифом "цілком таємно".

Паралельно постає поняття моральної відповідальності великої кількості людей за наслідки Чорнобильської катастрофи. У першу чергу воно стосується високопосадовців СРСР, які приймали та погоджували рішення про будівництво АЕС у густонаселеному та маловодному регіоні. Значну частку моральної відповідальності несуть науковці-ядерники та проектувальники, які переконували політиків у абсолютній безпеці та економічності АЕС (зауважмо, що навіть у той час були альтернативні наукові висновки, що доводили небезпеку та безперспективність розвитку атомної енергетики в Україні). Велику частку моральної вини несуть ті, хто з перших днів після вибуху на 4-ому реакторі, приховував правду про масштаби небезпеки. Вина лежить на посадовцях медичних відомств, які знехтували необхідністю проведення елементарних попереджувальних та профілактичних заходів щодо захисту здоров'я людей.

Унікальність і важкість Чорнобильської катастрофи не дозволяє залишити її без остаточного встановлення істини. Досі залишається не розв'язаною суперечка між конструкторами та експлуатаційниками про безпосередні причини аварії, досі не оцінено дії вищих посадових осіб – до, під час і після аварії. Лише публічний судовий процес, де буде забезпечено рівність прав сторін, надійний захист прав учасників, ретельне дотримання всіх процедур можуть встановити істину. Спроможність провести такий процес стане доказом перед світовою спільнотою щирості намірів України бути правовою державою.

На нашу думку, неупереджене і об'єктивне виявлення причин і умов Чорнобильської катастрофи є справою загальнонаціональної ваги, тестом національної гідності та історичної пам'яті для нашої держави. Винні у цій трагедії уже не понесуть юридичної відповідальності передбачену законом, але українське суспільство має дати морально-етичну оцінку їхнім діям на підставі достовірних відомостей про те, що саме відбулося в Чорнобилі 21 рік тому, і хто в цьому винен. Лише організація спеціальної слідчої комісії, до якої б увійшли науковці, політики, лідери громадськості, забезпечення їй вільного доступу до інформації та легітимізація її висновків стануть передумовою встановлення об'єктивної істини та відновлення історичної справедливості.

Перші аргументи щодо неприйнятності атомної енергетики з етичних позицій висловлені ще на зорі “атомної ери”, у 60-70-их роках минулого століття класиками екологічного світогляду.

Приміром, британський еколог Е. Шумахер зазначає: “Екологи стверджують, що природне середовище, яке розвивалося мільйони років, повинно визнаватися визначальною цінністю. Настільки складна річ, як наша планета, населена більш ніж 1,5 мільйонами видів тварин і рослин, що живуть спільно в збалансованій рівновазі, не може бути поліпшена безцільним і бездумним ремісництвом. Усі зміни в складному механізмі спричиняють деякий ризик і повинні починатися лише після ретельного вивчення всіх доступних фактів. Зміни спочатку варто вносити в малих дозах, щоб випробувати їхні наслідки перед широким впровадженням. Коли інформації недостатньо, зміни варто вносити, беручи за основу закони і механізми природних процесів, адже вони мають у своєму активі ту безперечну перевагу, що вже підтримували життя протягом тривалого часу”.

Засновниця руху “Лікарі світу за попередження ядерної війни” Г. Келдікотт вважає, що небезпеки, внутрішньо властиві ядерній енергетиці, безпрецедентні. Справа не тільки в тім, що ядерна технологія небезпечна сама по собі, але й у тім, що атомники ігнорують той факт, що високорадіоактивні відходи, які залишаються після роботи реактора, не руйнуються. Будучи вироблені, деякі з цих побічних продуктів залишаються в біосфері протягом тисяч років, заподіюючи непоправних втрат життю рослин, тварин і людини. Яке моральне право маємо ми залишати таку спадщину нашим нащадкам?

Відомо чимало випадків, коли фізики та інженери-ядерники відмовлялися від продовження розробок у сфері атомної енергетики з етичних міркувань. Приміром, 1976 року атомники Д. Бріденбау, Р. Хаббард і Г. Майнор так мотивували причини своєї відмови продовжувати роботу Об'єднаному комітетові США з атомної енергетики: “Ми більш не можемо знайти розумного виправдання тому факту, що наша щоденна робота, сприятиме нагромадженню радіоактивного вантажу над нашими дітьми й онуками протягом сотень тисяч років». У ході своїх докладних показань ці фахівці заявили також, що “самі по собі дефекти і прорахунки в проектах ядерних реакторів створюють серйозну небезпеку, а разом з недоліками в будівництві й експлуатації атомних електростанцій роблять аварії на них подією неминучою. Усе питання лише в тім, коли і де”. Видається доречним процитувати висловлювання провідних радянських фізиків-ядерників. Академік І. Курчатov називав

атомний реактор “тліючою бомбою”, а Нобелівський лауреат, фізик академік П.Капіца визначив АЕС як “бомби, що виробляють електроенергію”.

У сучасних атомних реакторах та ядерній енергетиці загалом лишаються принципово не вирішені проблеми:

1. При видобутку й хімічній переробці уранових руд, роботі та знятті з експлуатації реакторів утворюється величезна кількість радіоактивних відходів. Виникає необхідність "вічного" зберігання цих відходів і пов'язана із цим проблема радіоактивного забруднення великих місцевостей.

2. Жоден із нині існуючих реакторів, які працюють за принципом вигорання, не можна зарахувати до безумовно безпечних. Ланцюгова реакція в таких умовах розвиватиметься настільки швидко, що жоден аварійний захист не допоможе.

3. Проблеми, пов'язані із проявом “людського фактора”, в атомній енергетиці особливо збільшують ризик важких аварій. У сучасних умовах багаторазово збільшився ризик ядерного й радіаційного тероризму.

4. При нормальній роботі реактора неминучий викид у навколишнє середовище так званих “вічних” радіонуклідів.

5. При використанні урану й плутонію неминучий зв'язок атомної енергетики з ядерною зброєю. Необхідне створення режиму нерозповсюдження не лише ядерної зброї, але й радіоактивних матеріалів.

6. Ядерна енергетика не така дешева, як про це говорять її апологети. В Україні жодного разу не було оприлюдненої навіть приблизної оцінки собівартості української атомної енергетики. В умовах вільного ринку в енергетиці без державних субсидій АЕС стануть банкрутами і не матимуть коштів навіть на зняття реакторів з експлуатації.

Відомий російський учений-еколог, член-кореспондент РАНУ А. В. Яблоков розглядає два рівні етичних проблем у контексті Чорнобильської катастрофи та наслідків розвитку атомної енергетики загалом. До першого рівня А. В. Яблоков відносить аргументи загального плану, пов'язані з неетичністю наукових досліджень в сферах, що складні через складнощі оцінки, непередбачуваність результатів та незворотність негативних наслідків. Другий рівень — це аргументи прикладного плану, що стосуються наслідків функціонування самих АЕС, які породжують етичні проблеми.

Перша етична проблема полягає вже в тому, що в основу атомної енергетики покладено незавершені дослідження та недостатньо випробувані технології, однобічно орієнтовані лише на економічні вигоди в результаті отримання електричної енергії. При цьому атомне енергетичне лобі навмисно намагається відвернути увагу від численних проблем ядерних технологій, сутність яких зводиться до неспроможності нейтралізувати у скільки-небудь віддаленій перспективі негативні наслідки. А серед них: неможливість управляти процесом утворення нестабільних ізотопів у відпрацьованому ядерному паливі, неспроможність остаточного знешкодження високонебезпечних ядерних відходів, відсутність економічно прийнятних варіантів демонтажу атомних станцій та ренатуралізації території, а також - незворотні наслідки аварій з виходом радіоактивних речовин у довкілля. Нарешті, ризик від впровадження ядерних експериментів у практику неможливо оцінити повною мірою, тому що це не можна зробити в рамках життя одного, або навіть декількох поколінь людей. Радіобіологія та радіаційна медицина, які більш-менш вивчили негативні наслідки гострого іонізуючого опромінення, поки що неспроможні дати відповідь, якими будуть віддалені наслідки радіоактивного забруднення довкілля для людей та інших живих істот. Однак, не встановивши ці наслідки, військові та енергетичні відомства почали випробовувати атомну зброю та будувати АЕС, чим порушили права сучасного та майбутніх поколінь людей,

створивши загрозу захворювань та генетичних порушень. Отже, своїм функціонуванням АЕС порушують базові принципи екологічної етики, що звучать як “не нашкодь” і “дотримуй права природи”.

Наступна проблема полягає в тому, наукові розробки у сфері атомної енергетики зазвичай тісно пов'язані з розробками атомної зброї, а тому є надзвичайно закритими. Стіна секретності над сферою ядерних технологій залишається непорушною досі. Межі засекречування тут все ще традиційно поширюються не лише на технологічні тонкощі використання ядерної енергії у військових цілях, але й на питання безпеки атомної енергетики. Такий стан суттєво звужує можливості для повноцінного інформування громадськості, участі у відкритому публічному обговоренні та у прийнятті відповідальних рішень щодо розвитку ядерних технологій.

Складна колізія етичного плану криється у тому, що і атомна енергетика і атомна зброя у даний час доступні лише обмеженому колу держав “ядерного клубу”, які мають з того конкретний зиск у економічному та геополітичному сенсі. При цьому не враховуються інтереси та ризики мешканців інших країн. Натомість люди у неядерних країнах також великою мірою розділяють небезпеку від використання ядерних технологій. Чорнобильська катастрофа однаково переконливо продемонструвала, що аварії на ядерних об'єктах є загрозами цілому людству та усій живій природі і що подолання пов'язаних з ними глобальних загроз неможливе силами одного народу чи країни, навіть якщо ця країна є супердержавою. З усвідомлення цього стану речей виростає етичний імператив – люди, що приймають стратегічні політичні рішення, повинні позбутися егоїстичного сприйняття світу при задоволенні поточних державних чи приватних інтересів. Вони повинні враховувати права та потреби людей, усього людства та прийдешніх поколінь. Громадянське суспільство у свою чергу мусить підтримувати рівновагу сил та інтересів у демократичному суспільстві та контролювати дії фінансово-політичних груп, що стоять за розвитком ядерних технологій.

На думку А. В. Яблокова “Чорнобильська катастрофа продемонструвала, що розвиток атомної індустрії порушує фундаментальні права і свободи людини: після Чорнобилю жодна людина не може почувати себе в безпеці ані за стінами власного житла, ані у найбільш віддаленому куточку Землі”. У питаннях безпеки складних сучасних технологій, до яких відноситься і атомна енергетика, особливої актуальності набуває “людський фактор”. Відтак, наскільки б досконаліми не видавалися проекти АЕС, вони будуються та експлуатуються людьми, яким властиво робити помилки. У ядерній сфері ці помилки можуть мати фатальний характер і розраховуватися за них доводиться багатьом поколінням людей. У останні роки проблематика “людського фактору” набуває особливої гостроти з огляду на сплеск міжнародного тероризму.

З етичної та правової токи зору не витримує критики звична в Україні практика, коли проекти розвитку атомної енергетики та ліквідація негативних наслідків її діяльності систематично фінансуються з Державного бюджету або за рахунок необґрунтованих цінкових надбавок на електроенергію. Отже, з одного боку будівництво нових атомних енергоблоків, ГАЕС, сховищ ядерних відходів та відпрацьованого палива, а також заходи з ліквідації Чорнобильської катастрофи оплачує платник податків, тобто громадянин України. З іншого – його можливості у процесі прийняття рішень з питань розвитку атомної енергетики зведено до мінімуму. Навіть в Україні, що вже 20 років живе з бідою Чорнобиля, влада не вважає за потрібне поцікавитись, чи погоджуються громадяни на те, аби їхні податки йшли на створення чергових екологічних проблем для їхніх дітей та онуків.

Ключами розрішення цілком зрозумілого післячорнобильського комплексу недовіри до безпеки українського атомної галузі є тільки політично відповідальне керівництво, ефективний публічний контроль та активний суспільний діалог. Без цього не буде ані

необхідної взаємної довіри, ані ефективного управління. Існуючі сьогодні взаємини в трикутнику “ядерна енергетика — влада — суспільство” є неприйнятними.

Інша реальність полягає у тому, що жодна з ядерних держав не може водночас відмовитися від ядерних технологій, адже це створить неабиякі додаткові небезпеки. Важкий тягар проблем атомної енергетики доведеться нести і Україні – принаймні ще достатньо довгий час. Але будь-яка галузь повинна розвиватися природним шляхом і кожен крок на цьому шляху повинен бути виваженим та обґрунтованим. Пріоритет безпеки, перестороги, мінімізації втручання у природне середовище та відмови від використання отриманих знань у військових цілях – безумовним.

Чорнобильський досвід вчить нас, що дозволити собі розвиток у ядерній сфері може лише справді відкрите та правове, високоосвічене та високоорганізоване, відповідальне перед своїми співгромадянами, їхніми нащадками та усім людством суспільство. Та чи багато країн у сучасному світі справді відповідають таким стандартам?

Використані джерела інформації:

1. Звіт експертної групи “Довкілля” Чорнобильського форуму ООН “Екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи та їхнє подолання: 20 років досвіду”.
2. Звіт експертної групи “Здоров’я” Чорнобильського форуму ООН “Вплив на здоров’я Чорнобильської катастрофи та спеціальні програми охорони здоров’я”.
3. Оценка и анализ потребностей населения в информации о последствиях Чернобыльской катастрофы. Исследования в Украине. UNDP. 2004
4. Health Effects of the Chernobyl Accident and Special Health Care Programmes http://www.who.int/ionizing_radiation/a_e/chernobyl.pdf
5. Незалежна наукова оцінка медичних та екологічних наслідків через 20 років після ядерної катастрофи “Інша доповідь про Чорнобиль” (The Other Report On Chornobyl -TORCH). Берлін - Брюссель. Київ 2006 р.
6. Atlas of caesium deposition on EUROPE after the CHERNOBYL accident. European Commission. EUR 19810 EN RU. Brussels
7. Матеріали міжнародної конференції “Чорнобиль+20: нагадування на майбутнє”, Київ, 23-25 квітня 2006 року.
8. Матеріали Гуманітарного Форуму «Відродження, оновлення і розвиток людини» 25 квітня 2006 року м. Київ, Україна(Стенограми пленарного та заключного засідань, Маніфест Відповідальності Гуманітарного Форуму «Відродження, оновлення і розвиток людини».
9. Прес-реліз УЕА “Зелений Світ” до річниці Чорнобильської катастрофи “Від незалежного Чорнобильського розслідування до офіційного Чорнобильського суду”.
10. Torch - запізнла доповідь про Чорнобиль П.Усатенко <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/596/53252/>
11. Стенограма Парламентських слухань “20 РОКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ” від 26 квітня 2006 року.
12. “За ким плаче дзвін Чорнобиля”, прес-реліз організації Greenpeace International від 18 квітня 2006 року, складений за результатами Міжнародної доповіді Грінпіс, спеціально підготовленої до 20-ї річниці аварії на Чорнобильській АЕС, м. Київ.
13. Щорічна Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2004 рік, розділ 6.2. “Захист прав постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи”.
14. Коментар Володимира Усатенка, експерта Національної комісії радіаційного захисту України щодо Звіту Чорнобильського форуму ООН. “Чорнобильський проект 2005” Київ, 2005 р.
15. Алексей Яблоков “Миф о незначительности последствий Чернобыльской катастрофы”, М., Центр экологической политики России, 2001.
16. Академік РАН Алексей Яблоков “Не катастрофа, не аварія, а просто пожежа?” (Зауваження на полях Доповіді ООН), часопис “Г”, число 41, 2006 рік.
17. Микола Карпан “Атомній енергетиці не евідмитися від Чорнобиля”, “Дзеркало тижня”, № 13 (592) Субота, 8 - 14 Квітня 2006 р. <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/592/53063/>
18. Микола Карпан “Помста мирного атома” <http://www.zn.ua/3000/3320/56433/>
19. Светлана Алексиевич «Чернобыльская молитва (хроника будущего)», 1996.
20. Андрій Деркач, Проблемы ядерной энергетики Украины: что делать и с чего начать? "Киевский телеграф" №17, 23 апреля 2004 г.

21. Алла Ярошинська “Брехня на терезах Чернобиля” <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/593/53127/>
22. Алла Ярошинская “Философия ядерной безопасности” <http://www.zn.ua/3000/3320/56433/>
23. Алла Ярошинская, “Грязное непреодоленное прошлое” (Как политбюро учило прессу врать о Чернобыле), <http://www.rosbalt.ru/2007/05/10/295770.html>
24. Академік НАНУ Володимир ПРИСНЯКОВ “ДАРЕМНО ПРОМЕТЕЙ УКРАВ ВОГОНЬ У БОГІВ!” <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/598/53396/>
25. Ганна Гопко “Постчорнобильська ментальність”, часопис “Ї”, число 41, 2006 рік.
26. Роман Якель (Тернопіль) “Дірка від Чернобильського бублика” <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/633/55731/>
27. Закон України "Про Загальнодержавну програму подолання наслідків Чернобильської катастрофи на 2006-2010 роки" (N 3522-IV).
28. Закон України "Про Загальнодержавну програму комплексного соціально-економічного розвитку територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чернобильській АЕС, та місць компактного переселення громадян на 2007-2010 роки"
29. Закон України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чернобильської катастрофи" (796-12).
30. Закон України "Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чернобильської катастрофи" (791а-12)
31. Закон України „Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чернобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблоку цієї АЕС на екологічно безпечну систему"
32. Закон України “Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об’єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення”.
33. УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 1726/2005 “Про заходи, пов’язані з 20-ю річницею Чернобильської катастрофи”.
34. “Національна доповідь про стан ядерної та радіаційної безпеки в Україні у 2005 році” Державного комітету ядерного регулювання України.
35. "Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні за 2005 рік" Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чернобильської катастрофи (http://mns.gov.ua/annual_report/2006/content_1.ua.php?m=B5&p=1).
36. Звіт МОЗ України про діяльність галузі у 2006 році.
37. Наказ МОЗ України від 20.03.2006 № 137 “Про затвердження Комплексної програми забезпечення державного санітарно-епідеміологічного нагляду за радіаційною безпекою населення України, здійснення радіологічного моніторингу довкілля Державною санітарно-епідеміологічною службою МОЗ України та науково-дослідними інститутами АМН України на 2006-2010 роки” .
38. Основні показники стану здоров’я населення та ресурсів охорони здоров’я Тернопільської області. Статистичний збірник обласного комунального інформаційно-аналітичного центру медичної статистики при УОЗ Тернопільської ОДА, Тернопіль. 2006 р.